

alföld

IRODALMI, MŰVELŐDÉSI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

SZABÓ MAGDA 75 ÉVES:

GÖRGEY GÁBOR

KABDEBÓ LÓRÁNT

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN

LAKATOS ISTVÁN

POMOGÁTS BÉLA

RÓNAY LÁSZLÓ ÍRÁSAI

TAMÁS ATTILA

„TÖPRENGÉS

AZ IRODALMI ÉRTÉKRŐL”

VAJDA MIHÁLY

EGY FILOZÓFUS

(LÁB)JEGYZETEI

SZÉKELY JÁNOS

EMLÉKEZETE

NEGYVENHARMADIK ÉVFOLYAM 1992/10

alföld

NEGYVENHARMADIK ÉVFOLYAM — 1992. OKTÓBER

Szabó Magda 75 éves

A Getz Corporation magyar írói életműdíj laudációja	3
Görgey Gábor: Szabó Magda mondatai	5
Várhelyi Ilona: A kavics csobbanása (Szabó Magda születésnapjára)	6
Simon Zoltán: Az életmű centruma	10
Lakatos István: Valami a képzeletről	13
Monoszló Dezső verse: Búcsú	14
Baránszky László verse: szabó magdához	15
Szabó Magda történetei a képernyőn (Zsurzs Évával beszélget Dobos Marianne)	16
Szabó Magda: Excerpta (Részletek a Régimódi történet című tévéjátékból)	21
Ferenczi László: „Szilfán halat” (Szabó Magda verseiről)	36
Rónay László: A modern esszé lehetőségei (A félistenek szomorúsága margójára)	38
Kovács Sándor Iván: Szabó Magda, a színpélemzés mestere	44
Pomogáts Béla: Szigorúság és szeretet (Szabó Magda két regényéről)	51
Kerényi Magda: Egy pillanat és több évezred	56
Eva Haldimann: Egy huszadik századi Creusa (Szabó Magda: A pillanat — V. Horváth Károly fordítása)	60
Kabdebó Lóránt: Mértékegysége: az emberi méltóság (Az összeállítást Kabdebó Lóránt szerkesztette)	63

fórum

Tamás Attila: Töprengés az irodalmi értékről (1. rész)	77
Vajda Mihály: Filozófiai (láb)jegyzetek (Bele-elegyedés egy párbeszéd-be)	86
Márkus Béla: Levelek odaátról (Székely János 1929—1992)	93

képek

Az első borítón Szabó Magda fotója. Az illusztrációk László Ákos grafikái.

TAMÁS ATTILA

Töprengés az irodalmi értékről

Abból élsz, hogy arról beszélsz, arról írsz — cikket, könyvet —, amit mások írtak. Úgy viselkedsz, mint aki úgy érzi: joga van ehhez. Így tartasz előadást, vizsgáztatsz, adsz időnként tanácsokat fiatalabbaknak.

Van hozzá jogod?

Többet olvasol az átlagembernél, s úgy érzed, jobban is értesz ehhez. Sokan vannak persze „a többiek” között is, akik szeretnek olvasni, egy részük azonban, úgy látszik, kész elfogadni valami szakértőnek, nem utasítja el mereven tanácsadó-közvetítő szerepedet. Hogy miért? — ne menj mindjárt túl messzire a kérdésben, veszélyes terepre juthatsz. Fogadd el inkább te is a tényt: viszonylag sokat olvastál; az irodalomra vonatkozó úgynevezett szakirodalomból is — néha még írókkal is szót váltottál munkásságukról.

De hát meg tudod-e mondani ennek alapján, hogy mi ennek a munkásságnak — ezeknek az írói tevékenységeknek — a lényege, mi adhat nekik igazában értelmet?

Mert hiszen, amire először rákérdeztél, az alig volt több a magad szűken személyes ügyénél, másra úgyszólván semmi nem tartozik belőle. Csak azáltal lehet általánosabb érdekessége, ha túl is mutat magán. Ha rá tud ébreszteni: kötelességed, hogy legalább magadban számot vess annak kérdéseivel, milyen alapon mered — merheted-e egyáltalán — vállalni az ítélezést: ezt remekműnek tartod, abban nem látsz többet tisztos középszernél, amarról pedig... Ezt a törekvést inkább segítenéd, attól inkább óvnád. (Még arról is ítélsz, amiről hallgatsz, azzal, hogy sajnálsz rá a szót.) Honnan veheted egyáltalán az érveidet?

Vagy talán túlságosan is nehéz feladat erre megadni a választ?

*

De hát honnan is ez a nyugtalanság?

Sokan írnak könyveket — akár gyors egymásutánban — amelyek „ebben a tárgykorban” járnak, konferenciákat is rendeznek, amelyeken magabiztos hangú megfogalmazást nyernek a legújabb idevágó eszmék. A kérdéskör „publikációs anyaga” semmiképpen sem mondható szegényesnek.

Vagy talán túlságosan is nagyok találsz a teóriák sokféleségét? Az elmélet sínein egymás mellett elfutni tudó gondolatsoroknak a számát? Annak

lehetősége töltene talán el szorongással, hogy úgy szállhat föl valaki a sok „szerelvény” egyikére, hogy ezzel már alá is veti magát a rajta munkálkodók eszmerendszerének, és így már csak annak a pályának a lehetséges távlatait fogja fürkészni, amelyik felé az vezet — elfelejtve, hogy eredetileg félig véletlenszerűen választotta éppen ezt a pályát?

Vagy talán éppen csak félsz tőlük: nem mered vállalni a hozzájuk igazodás veszélyét — hátha kudarccal végződik próbálkozásod?

Ne siesd el a válaszadást.

*

Jó három évtizede annak, hogy középiskolában Shakespeare Hamletjét tanítottad. Azzal igyekeztél megértetni a főszereplő viselkedését, hogy arról beszéltél: mikor felbomlik az a nagyobb világszemléleti egész, amelyhez igazítva az egyes ember ki tudja alakítani saját külső tevékenységeinek és gondolatmozgásainak kisebb rendszerét — azt, amelynek révén létezésének külső viszonyaihoz tud kapcsolódni — akkor valami olyan veszély fenyegeti, hogy mintegy a Semmibe repül a Földről. Annak élményei lesznek rajta úrrá, hogy mindent másképpen is lehet nézni — nemcsak hogy másképpen, mint eddig, hanem minden más nézőszöghöz képest is, újra és újra másképpen. És ez a mámorító szellemi gazdagodás a bomlás félelmetes csíráit is magában hordja — közvetve tehát el is pusztíthat. (Hogy is nem figyeltél föl még akkor igazán József Attila soraira: „Úr a lelkem. Az Anyához, a nagy Úrhöz szállna fön?” Pedig az „el ne rántson a Semmi sodra” szavait már alighanem idézted is diákjaidnak.) Ötvenhat után voltál akkor, és érezted a fogódzóra nem lelés, a Hiányba kivetődés veszélyét. (Elmélyítve, szellemibbé lényegítve a tíz évvel korábbi éjszakáét, fön a tihanyi Kopaszhegy tetején, elalvás előtt; alattad jobbkézt a víztükörrel, szemed előtt az égbolt végtelenjével, agyadban a Földgolyó megállíthatatlan forgásának tudatával.) Részben ezért is mentél kutatóintézetből tanári pályára, hogy valamiképpen *muszáj* legyen beilleszkedned valamilyen mindennapos működési mechanizmusnak a földhöz kötöz, kereteket rádkényszerítő rendjébe. Ekkoriban idézted egy — nem megjelentetésre szánt, csak belső kényszer hatására írt — kritikád végén Juhász „négy hangra, jajgatásra és könyörgésre” írt verskompozíciójának vissza-visszatérő biztatását — segítséget remélve annak ringató, naiv dallamától is:

*Azért, mert tél van, tél van, kis szívem,
azért, mert tél van, nem lehetsz hitetlen.
Azért, mert tél van, tél van, kis szívem,
azért, mert tél van, szép a lehetetlen.*

Tudtad magadhoz szólóknak érezni a nyilvánvalóan máshoz — halálhoz közelítő, elnémulóban lévő élettárshoz — elküldött sorokat, mert nagy szükséged volt rájuk. (Szükséged volt rájuk — és még el tudtad fogadni a bennük megőrzött jövő-reményt.) Azóta nyíltan igazságot szolgáltatnak az akkor hivatalosan csak gyalázott merész társadalomformálási kísérletnek, sokat enyhült (talán megszűnt?) országodban a társadalmi lét abszurdítása — csakhogy közben végérvényesen is megfakult „a lehetetlen”-nek valamikor még hívó fényessége. Túljutottatok azokon az éveken, amelyekben még rejtett célzásoknak

is lehetett létparancsokat közvetítő erejük. Hazád íróinak egy része részt is vállalt a változásban, amire — Illyés sokat idézett metaforája szerint — valószínűleg egy arra eredetileg illetékes hivatalnak a katasztrofális működési zavarai miatt kellett vállalkozniuk. Mit tehetnek most ugyanők, ha egy majd tűrhetőbben működő hivatal viszonylatában elveszítik oppozíciós szerepüket, tartásuk általánosabb emberi érvényét? Mi lehet a „tennivalójuk” régibb, társadalmi küzdelmekben formálódott önmagukkal? Feladataikkal, melyek éveken át feladatnak mutatkoztak. Megtévesztő perspektívában növekedtek volna csak naggyá ezek? Vagy mégis valamilyen művészi alapfunkció rejlett a mélyükön — olyan, amelyet az eljövő években talán éppen a *cél nélküliségnek a látszata* fog megtévesztő módon elfödni?

Hiszen a céltalanság joga sem okvetlenül bizonyosabb a célkitűzésénél.

„Szélfütta levél a világ. / De hol az ág? De Ki az ág?” — kérdezte az ötvenes évek egyik válságperiódusának lírikusa. Ma már annak a művésznek lenne igaza, aki *végérvényesen* lemondott *mindenfajta* fogódzónak a kereséséről? De akkor nem veszítette el vajon tevékenységének a legvégső jogosultságát is? S ha mégis kezében érzi az alkotásnak valamiféle mozgatóerőt, vajon nemcsak a rutin működik-e már benne tovább egyetlen, szükségképpen múló tényezőként?

Ha egyszer végérvényesen megbékült válsághelyzetével.

Bizonytalan kimenetelű fordulat adja az alapját — a háttérét? — irodalmunk alakulásának, ez határozza meg azok szemléletét is, akik ma az irodalom megítélésére vállalkoznak. Fokozottan lehetnek ezért bizonytalanok azok az ítéleteik is, amelyeket irodalmi művekre kimondtak. Talán érthető ezért, ha kérdéseket tesz fel magadnak — olyanokat is, amelyekre egyszer már választ adtál. Hátha nem gondoltál akkor eléggé mélyen utána?

Több irányban is tájékozódnod kell hát, több mindent újra számbavéve. „Én a széken, az a földön, / és a Föld a Nap alatt, / a Naprendszer meg a börtön / csillagzatokkal halad — / Mindenség a Semmiségbe. / Mint, fordítva, bennem épp e / gondolat” — mérte föl „a nagy Úrbe” szállás vonzerejétől megérintett lírikus — valamikor furcsa módon még a nevetek hasonlósága is vonzott hozzá — külső terének tárgyaival és „keretei”-vel együtt bensőjének is a működési törvényeit. Próbálj hát meg most is tőle tanulni: ha többre nem telik erődből, világba kapaszkodásának keserves gesztusaitól, az önmegőrzésre törekvés megnyilvánulásaitól. Ahol tudod, önmegismerésnek az eredményeit is eszközül használva — bármilyen kevésbé elégténnek is ki. (Tudjuk: mi magunk is részei vagyunk a minket meghatározó összefüggések szövedékének.) Kérdezz rá a magad tapasztalásaira is, s még inkább persze a másokéra, hogy válaszok megkísérlésére is rákényszerülj. Nyiss ajtót az új eredményekre jutás és a régít megerősítés, a régít kiigazítás lehetőségei előtt is. Nem utasítva el eleve magadtól akár a „szakmai önfelszámolás” szükségének fölismerését sem — anélkül persze, hogy letagadnád: önmagad létigazolását is keresed.

Jogosan?

Talán.

Menj először talán vissza saját múltadba: innen valók a legközvetlenebb tapasztalataid. Próbáld meg fölidézni azokat az első élményeidet, amelyekről úgy érzed, hogy felnőtt fejjel — többé vagy kevésbé — már irodalmi jellegűeknek minősítheted őket. Amelyeknek tehát már részük lehetett szemléleted, alkotod, igényeid formálódásában.

Nem tudod, persze, hogy mit is nevezhetsz „irodalmi”-nak. Hiszen éppen azt keresed, azt próbálnád most földeríteni, hogy mire alkalmazhatod teljes joggal ezt a szót. Becsapod tehát magadat, ha mindjárt ismert jelentésüként próbálsz használni.

Vagy mégsem lenne azért egészen így? Mert hiszen mi mást tehetsz — ha egyszer előbbre akarsz jutni — mikor föl akarod deríteni, hogy mi rejlik egy szó mögött? Vegyél példának valamilyen hangsort. Azt hogy „ház”, hogy „jó”, vagy, hogy „szerelem”. Aligha találnál jobbat annál, hogy végignézel mindazon, ami ezt már alkalmaztad és amire mások valamikor már alkalmazták, aztán kiváogatsz közülük azokat a jelölteket, amelyeket viszonylag gyakran találtál meg köztük, utána pedig megpróbálnád ezeknek azokból az elemeiből, amelyekből — logikusan? strukturálisan? — egységet lehet létrehozni, megalkotni magadnak azt a fogalmat, amelyet mindezek alapján már indokoltan kapcsolhatsz össze a szemügyre vett hangsorral. A geometriát és talán a logikát leszámítva, ahol is ilyen tisztán — kicsit nehézkesen, de megnyugtatóan — előreutaló megfogalmazásokból indulhatsz ki: „a továbbiakban nevezzük egyenesnek azt a...” (vagy: „pontnak nevezzük — közmegegyezés alapján — azt a ...”), és innen aztán fokról fokra a legszigorúbb következetességgel építhetsz ki szabályos elméleti rendszert — nincs rá mód, hogy kirekeszd meghatározásaidból a tapasztalást, az idők során már meghonosodott gyakorlatot. A megszokás különböző tényezőit. Talán elbizonytalanítanak és meg is zavarhatnak ugyan olyankor, amikor fogalmidnak, meghatározásaidnak a pontosságát érzed igazán fontosnak. De már olyankor, mikor fontosabb számodra egy fölépíthető gondolatrendszer tisztaságánál az, hogy gondolataiddal utóbb vissza is tudj kapcsolódni az *életedbe* — létezésednek a tapasztalati tényezői közé —, akkor már inkább megnyugtatóan. Jobban, mint a pontosabb, de „múlt nélküli” szavak. Igaz ugyan, hogy kissé nehézkes, használatban megkopott, nem is föltétlenül tökéletesen specializált szerszámoknak fognak bizonyulni, de legalább olyanoknak, amelyek eredményesen kezelhetők — keményebb anyaggal találkozva sem fognak mindjárt elpattanni.

Az olyan műszerektől eltérően, amelyek ugyan csillogóbbak, csak éppen nem a munkába venni kívánt anyaghoz, nem az elvégzendő feladatra tekintve készítették őket.

*

Mert hiszen saját szakmádban is megteheted ugyan, hogy — rád fölesküdtök csoportja előtt, vagy csak a magad számára? elvileg mindegy — egyszerűen kijelented: „művészi irodalomnak tekintendő minden olyan szöveg, amely nem egy-, hanem többértelmű”, („amelyik kifejezi a személyiséget”, „amelyik érzékelteti a...”, „amelyik harmóniát alakít ki”, „amelyik világot teremt”, „amelyik sokkolni tud”, „amelyik...”) és ennek vagy más ötletnek a nyomán kiépítheted értékelésed látványosan következetes rendszerét is. De mit csinálsz akkor, ha a szomszéd szobában valaki *valami mást* vesz ugyanakkor kiindulási pontnak, és onnan épít rendszert? Esetleg a tiednél nem kevésbé tetszetőset. Biztos vagy benne, hogy éppen te fogod őt — és azokat, akik a távolibb szobákban építik a maguk elméletét — legyőzni? Nem lehet ugyanúgy, hogy például fordítva történik? És elképzelt győzelmedhez hozzátartozónak éreznéd mindjárt a visszamenőleges uralomra jutást is: többek között évezredes

irodalomról gondolkodók, kritikusok, esztéták ítéleteinek az érvénytelenítését? Mert hiszen nem lehet kétséges, hogy az így kiépített teóriák tömegével vetnék kívül alapfogalmak határain (vagy szorítanak legalábbis azoknak a perifériájára) az olyan alkotásokat, melyeket a gyakorlat — évszázadok irodalmi tudata, a hozzá részben igazodó könyvkiadással, előadóművészettel és más „tartalékokkal” — remekművekként tartott számon. („Poézis”, „irodalom”, „szépliteratura” vagy esetleg más címkék alatt? — nem érdektelen kérdések, mégsem ezek az eltérések az igazán fontosak itt, hiszen nagyjából azért ugyanazt a közös lényegyet keresték a különböző szavak mögött.) Ugyanilyen önkényesen járnál el akkor is, ha kevésbé elméletinek mutakozó kiindulópontot választanál. Hanem mondjuk az *Iliász*ból, a *Hamlet*ből, a *Gondolkodó szobr*ából, tehát néhány elismert remekműnek az elemzéséből indulnál ki. Hiszen a szomszéd teremből ilyenkor is olyan előadásnak a hangjai szűrődhetnek át, melyek — például — a *Kalevala* sorainak, Sztravinszkij *Tavasziünnep*ének és Van Gogh vonagló színeinek az elemzéseire épültek rá, nem kevésbé következetesen. Tehát más jellegű művekre. Kié a jog, hogy eldöntse: melyikötöknek volt jobb a kiindulási pontja?

A szellemtörténeti irányzat kiemelkedő alakja, Dilthey világosan elénk vázolta a tudományos elnevezések és meghatározások többnyire paradox — távolabbról „a tyúk és a tojás” viszonyára is emlékeztető — alaphelyzetét. „Amikor a tudományos gondolkodás fogalmak létrehozására vállalkozik — fízi egymáshoz szigorú logikával a gondolatait —, a fogalmat alkotó ismervek létrehozása mindig előfeltételezi azoknak a tényállásoknak a megállapítását, melyeket a fogalomban egybe kell foglalni. Ezeknek a tényállásoknak a megállapítása és kiválasztása pedig olyan ismereteket kíván meg, melyek alapján megállapítható, hogy a fogalom terjedelméhez tartoznak. A költészet fogalmának meghatározását azokból a tényállásokból kell elvonnom, amelyek ennek a fogalomnak a terjedelmét alkotják, annak megállapításához pedig, hogy milyen művek tartoznak a költészethez, már rendelkezniünk kell egy ismérvvvel, amelynek alapján fölismerjük valamilyen műről, hogy az költői-e.”

Le kellene ezért ilyenkor mondani a meghatározásokról?

Félő, hogy ebben az esetben kevés használható fogalmunk maradna.

Ha viszont elismered nyelv és konvenció — elnevezés és megszokás — kapcsolatának a fontosságán túl azt is, hogy nyelv és emberi szemlélet, nyelv és hagyomány, általában nyelv és ember-lét között is lényegiek lehetnek a kapcsolatok, akkor nincs okod szégyenkezni, amiért komolyan odafigyelsz azokra a személyes és egyetemes hagyományokra, amelyek visszanyúlnak ugyan a múlt „kétes” távolába, de azért napjainkig is elvezetnek onnan.

Azt persze joggal mondhatja ugyanakkor valaki az ilyen vizsgálatok megkísérlőjének, hogy a teljes végigtekintésre aligha jut majd elég ideje. Valóban: a teljesség igényéről (neked is) le kell mondanod — még akkor is, ha jó eredménnyel hasznosíthatod szakmatársaid ilyen kérdéseket bűvárló munkáját. (Pl.: Szili József: *Az irodalomfogalmak rendszeréről* című akadémiai doktori értekezését. 1989.) Azt viszont megteheted, hogy egyet — azt, amelyik benyomásaid szerint alkalmasnak mutatkozik a használt értelmezések között a legszélesebb körű felhasználásra is — hipotézisnek tekintve kiemelsz, és azután a későbbiekre hagyod annak ellenőrzését, hogy vajon jót választottál-e ki.

Ilyen gondolatnak ígérkezik, hogy a szöveg viszonylagos önértékűségét tekintsd az irodalmiság (a művészség) kritériumának.

Tehát azt, hogy bizonyos szövegek *magának szöveg-voltuknak* köszönhetően is fontosaknak mutatkoznak olvasóik vagy meghallóik számára. Hogy tehát — mondjuk így — a működésük eltér az egyszerű „Kapsz egy pofont!” vagy „Kapsz egy kerékpárt”-típusú szövegeknek a működésétől, amelyeknek még *teljes egészében* abban ismerhető föl a lényegük, hogy időben előre utalnak — *valami merőben másra*. (Adott esetben egy számokra kedvezőtlen vagy kedvező történésnek a lehetőségére, s teljes egészükben függvényei ennek a lehetséges büntetés- vagy jutalomkapásnak. Múlt idejű változatuk ugyancsak valami rajtuk kívülinek mutatkoznak az emlékezetbe idézésre lehet alkalmas — megint csak további kérdés, hogy helyes vagy megtévesztő módon.) Ilyen esetekben maga a szövegmondás (a szövegleírás vagy ennek az elolvasása, esetleg a felolvasás meghallgatása) nem adott külön értéket; olyat, amely túlmutatott volna az említett gyakorlati céloknak a szolgálatán. (Tehát azon, hogy figyelmeztettek rá: bizonyos feltételek teljesítése esetén jutalmat remélhetsz, semmibevevésükkor viszont büntetésre kell felkészülnöd.) Nézd meg, melyek is voltak ezektől eltérően azok a rövidebb vagy hosszabb csoportokba összefűzött mondatok, amelyeket már — mondjuk így — *szöveg-voltukban* is fontosaknak éreztél? Tehát azok, amelyeket, ha megtehetted, újból és újból el is olvastál, vagy meghallgattál — csak azért, hogy olvashasd vagy újra hallhasd őket.

Anélkül, hogy pontosan meg tudtad volna magyarázni: miért teszel így.

Erről mondja szakszerűbben, filozofikusabb nyelvezettel a Heideggert ismertető Gadamer: „A műalkotás nem jelent valamit, nem mutat jelként egy jelentésre, hanem úgy mutatkozik meg saját létében, hogy a szemlélő igényli a nála időzést.”

*

Bizonyára jó lenne, ha már a gyerekkor mélyrétegeiben is lennének ilyen élményeket. Esetleg a legkezdetibb fokon saját ritmikus — ugyan mire is való? — szóismételgetéseidben. Később a képzeletet mozgásba hozó, legkisebb királyfik és szegény kiskondások nehéz, de győztes küzdelmeit elbeszélő történeteiben. Megint régebről az esti altató hangjai nyomán megszínesedő képben: „Aludjál, álmodjál... Gyémántos kantárról, ezüst paripáról”.

Vagy már talán túlságosan is régiiek ezek az emlékek, nehezen állnák ki a komolyabb vizsgálatok „terheléseit”?

Meg aztán hiába is tagadnád, hogy más a felnőttek világa, és más a gyerekeké.

De biztos azért, hogy egészen más?

Weöres merő különködésből írta volna „gyermekversei”-nek ciklusait?

Ne lenne fontos — talán éppen a legfontosabb dolgok egyike —, hogy a változásokban is megmaradjon benned állandóként *valami*, ami lényegesnek tekinthető? Az önonozosság őrzőjeként. Talán éppen azért, hogy idővel *megvalósulhassanak* azok az éncsírák, amelyek kezdetben inkább csak a *lehetőségeiket* sejtetik? Hiszen, ha valami *egészen más* jönne létre az eredetileg kialakulóknak a helyén, akkor az egykor indulónak a *pusztulását* kellene elkönyvelnünk, nem pedig az átalakulását. Kosztolányi verseiből is jól ismerjük

az önazonosság keresésének válsághelyzeteit; azt is, hogy milyen kínzó erővel válhat néha tudatosá ennek elvesztése, a részleges iránytévesztés. Hogy aztán — esetleg épp egy hajnali égre csodálkodás kivételes perceiben — kikényszerítse a késői visszaigazodást. Vagy legalábbis ennek valamilyen megkísérlését.

Ha tehát mégannyira foszlányszerűek is, ne vesd gondolkodás nélkül félre azt a keveset, ami a tudatosság szintjére emelhető régmúlt emlékeidből. Hiszen még az sem érdektelen, ami nem jut föl erre a szintre, csak rejtve húzódik meg a lélek mélyebb rétegeiben.

Túl hosszán persze ne időzz el azért ifjúsági regényeid kalandos izgalmainál, Nemecsek halálának megkönnyezésénél, a régi márciusi napokban el nem felejtethetően átélt *Előre!* sodrásánál, vagy az egy fokkal szilárdabb tartást érlelő *Ahogy lehet* torokszorító pátoszánál. Régen tisztáztad már — senki nem tagadja szakmádban — nem remekművekkel találkoztál, amikor ezek váltották ki benned először a megrendülést. Kevésbé differenciált naiv lelkivilágodat a romantika késői, semmiképpen nem első vonalbeli munkái kavarták föl, s a szentimentalizmusnak is olyan hatáselemei indítottak meg, melyekkel később akár a könnyzacskók ingerlését célul kitűző giccsszerzők is éltek. A *per* és a *Közöny*, a *Godotra várva* és az *Átokföldje*, *Az öreg hölgy látogatása* és az 1984 századában — abban a korban, mely igazán nem véletlenül „termelte ki” magából ezeket a műveket — lehet-e egyáltalán értelme ennyire másszerű írásoknak a körében tájékozódni? Nagyon is bonyolult szövevények kötik csak egymáshoz őket — lehet-e még köztük valahol lényegi azonosság? Ringató dallamok és dadaista abszurdítások, dekoratív képversek és egy új tárgyiasság szikárságáról tanúskodó szövegek között nem az-e az egyetlen szembeötlő kapcsolat, hogy mindegyiknek a korában olyan emberek és működtek olyan intézmények, akik (illetve amelyek) *irodalmi alkotásoknak* ismerték el — másszóval ilyen minőségben olvasták, adták ki, raktározták el, bírálták meg — őket? Egyes szociológiai irányzatoknak ehhez hasonlóan „viszonylagos” állásfoglalásához közelítenek távolabbról azok is, akik — főként az újítás jogai mellett érvelve — azt hirdetik: vegyük tudomásul, hogy minden egyes műnek más és más az arculata, más és más törvények szerint épül is föl — másszóval valójában mindegyiknek *saját esztétikája* van. Eszerint pedig eleve vaskalapos fontoskodás, ha valamiféle általános törvényeket keresel bennük — még inkább az lenne: valami ilyesmit számon is kérni rajtuk. S tudott dolog, hogy már a múlt század romantikája is szembefordult az akadémizmus időtlennel vallott, valójában azonban ekkorra, már nagyon is elavult szabályrendszerével, még indulatosabban tették meg ezt — most már újabbakat is elvetve — a századunk elején színre lépő új irányzatok. Azzal pedig mit nyerhetnénk — kérdezhet tovább valaki —, ha méltóságos filozófiai pulpitusáról csak azért szállítanánk le az esztétikát, hogy emlékidézések, ingoványos távoli múltba visszanyúlások bizonytalanságai között próbáljunk számára újabb talajt kijelölni?

Csak hogy akkor viszont, ha az előbb szóba hozott mereven szociologizáló felfogást veszed alapul — vagy pedig azt a szemléletet, mely különböző szövegekhez mint „egyedül valóságos konkrétumokhoz” — kíván kötődni, akkor alapkérdéseket kell teljes homályban hagynod. Például azt, hogy mitől — milyen megfontolásoknak a hatására, milyen nyílt vagy eltitkolt vitákat követően — fogadta el úgymond valamilyen „kor” az egyik írást irodalomnak, szemben a másikkal — a harmadikkal, a negyedikkel, az x-edikkel? Amikor egy — mondták így is — „kor” a jámbor Tóth Gyulának *Állami áruház* cím alá írt

rímes sorait igazi irodalomnak tekintette, míg a Weöres Sándor keze alól kikerülő szövegeket csupán egy hanyatló osztály bomlási tüneteinek ítélte, akkor ezt is igazságként kellene elfogadnod? Az „elfajzott” német (német-zsidó) művészettel szemben csakugyan az lett volna „az igazi”, amelyet a tíz éven át nagyon is masszívan létező Harmadik Birodalom művészetnek nyilvánított? (És jól tudjuk, mennyire nem a művészeteknek a világán belül dőlt el, hogy nem évszázadokra szóló érvénnyel sikerült ezt megtennie.) Persze, védekezésül kapásból kijelentheted, hogy ezekben az években nem a hatalmon lévők képviselték „igazán” a kort. De hát akkor kik — főleg pedig: *milyen alapon lehet azt eldönteni, hogy kik?* Mondhatod ugyan, hogy csak az „értők” élnek reális kortudattal, akkor is, ha az uralkodó hatalmasok éppen elnyomják őket. De hát ki adta kezdbe a jogosítványt annak eldöntéséhez, hogy az egyik kortudatot reálisnak, a másikat pedig irreálisnak (vagy esetleg autentikusnak vagy inautentikusnak) minősítsd? Ahhoz, hogy kijelentsd: kik ezek az „értők” szemben „a többiekkel”, akik viszont nem azok? Ha egyszer lemondta arról, hogy *időt álló* — idők fölötti? időben csak lassan átalakuló? — ezért *általános érvényűnek mondható* törvények után nyomozz? Valld be: ilyenkor igazában az „úgy érzem” alapján döntesz — csak óvatosan elhallgatod megfogalmazásaid éléről ezt a kiindulási alapot. Így jársz el akkor is, mikor szerkesztőként (kiadóként, színházi vagy filmszakemberként) elfogadod az egyik és visszaadod a másik írást — magad is ingerülten utasítva el az utóbbiak szerzőinek esetleg nyíltan is kimondani mert érvelését: „De hát nem érted, hogy ennek az írásnak éppen ez a saját esztétikája?!”. (Ha erre azt mondanád, hogy „saját esztétikájuk persze csak igazi műveknek van”, akkor pedig — ne próbáld magad becsapni — csak az egyik szóval tolnád odább a másikat. A „jó” helyett az „igazi”-t hagyva megmagyarázandóul.)

Ha egyszer elkezdted — mindegy, hogy szerkesztőként vagy dramaturgként, irodalomtörténészként vagy lexikonkészítőként, tanárként vagy irodalomnépszerűsítőként — és vállalod a társadalom színe előtt az ítéletalkotást — akár nyílt szóval, akár csak közvetetten: egyre megy — akkor *legalább tételezd föl*, hogy létezik valahol egy törvénykönyv, amely hitelesítheti az állásfoglalásaidat. (Akár ha jól tudod is, hogy még sehol nem foglalták írásba végleges érvénnyel ezt a könyvet.) Keresd ennek a „könyvnek” a sorait —, mert az azért biztos, hogy megírtak már belőle valamennyit. (Talán még te is láthatóvá tehetsz belőle néhány szót.) Keresd ennek sejtéseit magadban és mások sokaságában, föllelhető tárgyi nyomokban és kitapintható szellemi mozgásokban.

Ahol tudod.

Ha pedig nem érsz el eredményt, legyen benned annyi becsület, amennyi a vásári mutatóványosok egyikében-másikában. Fedd föl a kártyáidat, leplezd le a trükkjeidet, valld be: „csalok”. Elfogadtam tőletek egy társadalmi megbízatást, annak elhitéseivel, hogy lezembem a bölcsek köve, akkor azonban, amikor magamba nézek, nem tudok többet mondani bármelyikőtöknél: „Ez nekem tetszik”, „Ez nem”.

Ítélezgetek fölöttem.

*

irodalomtudomány okosan kiépített iskoláinak valamelyikében? Írók elszórt — bár bőséggel elszórt — soraiban? Századunk marxista esztétájának: Lukács Györgynek elismerésre és értetlenül állásra egyaránt indító vaskos köteteiben? Az egzisztencializmust reprezentáló Heidegger mélyről induló igazságkereséseinek útján? A frankfurti Adorno szigorú tiltakozás-erkölcsű művészetfelfogásában? Vagy inkább azoknak az írásaiban, akik a két századdal korábbi kanti filozófia szellemének megújításán munkálkodnak?

Többek között náluk is — mindnyájuknál. Nincs rá erkölcsi jogod, hogy bármelyiküknek kikerüld a gondolatait, pusztán szemléleti idegenkedéseid alapján. Olyan okokért, hogy századunk félelmetes útvesztőin egyikük a sztálinizmust tudta — belső tiltakozással és külső javítani akarással ugyan — hosszú időn át magára vállalni, másikuk pedig — bár ha csak rövidebb időszakban is — Hitler uralmában vélte fölismerni a válságból való kijutás egyik lépcsőfokát. Azért se vess el mindjárt egy felfogást, mert valahogy régiesen hangzanak némely gondolatsorai. Maga az irodalom is mutatott már sokféle arculatot: áldotta már a magányt és hirdette közösségek parancsszavait, festett idillt és sokkolt a horror változataival, adott példát a harmóniájával is, hogy máskor a saját összevisszaságával kavarjon föl. Teremtett többször szigorú rendet, hogy máskor a szétesést adja élményül, szólt kifinomult szóval és ordenaré hangon: itt sem lehetsz nagyon finnyás a válogatásban. Keress mindenütt, ahol csak ráismerhetsz a szellem igényes próbálkozásaira — a tekintély azonban egymagában még ne hallgattassa el benned az éledő, kérdező nyugtalanságot.

Egyetlen rendszer sem bizonyult még eddig meg nem haladhatónak.

(folytatjuk)

